

СЕМАНТИЗАЦЫЯ ЛІНГВАКУЛЬТУРНЫХ РЭАЛІЙ У ПЕРАКЛАДНЫМ СЛОЎНІКУ АГУЛЬНАГА ТЫПУ

Сярод праблем, пытанняў і задач, якія даследчыкі спрабуюць вырашыць у межах супастаўляльнай лінгвістыкі і тэорыі перакладу, а таксама ў тыпалагічных штудыях і перакладной лексікаграфіі, праблема эквівалентнасці лінгвакультурных рэалій займае асаблівае месца.

Міжмоўная эквівалентнасць як агульная праблема семантычных адносін паміж адзінкамі розных моў з'яўляецца адным з істотных аспектаў супастаўляльнага мовазнаўства. Вырашэнне гэтай праблемы непазбежна закранае і даследаванні лексікаграфічнага характару, накіраваныя на выпрацоўку тэарэтычнай базы для падрыхтоўкі і ўкладання двухмоўных і шматмоўных перакладных слоўнікаў. Сярод такіх даследаванняў трэба найперш згадаць працы Ю.Д. Абрэсяна, В.П. Беркава, П.М. Дзянісава, У.У. Дубічынскага, Т.М. Сушы, В.К. Шчэрбіна, Л.У. Шчэрбы.

У розных мовах у выніку асаблівасцей іх развіцця дзейнічаюць устойлівыя намінацыйныя тэндэнцыі, якія ў міжмоўным плане прыводзяць да рэгулярных неадпаведнасцей адзінак па фармальнай структуры пэўных тыпаў. І.А. Сцярынін адзначае, што фармальна-структурная неадпаведнасць адзінак у супастаўленых мовах можа быць абумоўлена не пэўнай пазамоўнай спецыфікай, а выступае праяўленнем дзеяння сістэмных тэндэнцый развіцця моўных сістэм у цэлым [6, с. 38]. Таму падобныя разыходжанні тлумачацца дзеяннем інтралінгвістычных фактараў і разглядаюцца як праява адметных асаблівасцей моўных сістэм.

Устаноўленыя ў выніку міжмоўнага супастаўлення выпадкі безэквівалентнасці / лакунарнасці могуць быць таксама выкліканы экстралінгвістычнымі фактарамі і абумоўлены існаваннем узаемасувязі паміж мовай і культурай пэўнага народа.

Як вядома, мова з'яўляецца адной з асноўных прымет нацыі і заўсёды выражае яе культуру, г. зн. нацыянальную культуру. У аснове вывучэння сувязі мовы і культуры знаходзіцца антрапалагічны падыход да мовы, сфармуляваны В. фон Гумбальтам, паводле якога мова заўсёды ўвасабляе ў сабе адметнасць цэлага народа, дух нацыі [3, с. 349]. Дзве нацыянальныя культуры ніколі цалкам не супадаюць, таму вывучэнне замежнай мовы прадугледжвае не толькі асваенне новага кода і новага спосабу выражэння думак, але таксама мае сваёй перадумовай азнаямленне з крыніцамі звестак пра нацыянальную культуру народа — носбіта вывучаемай мовы.

Гэты факт абумоўлівае існаванне лінгвакраіназнаўчай тэорыі слова [2; 8], якая разглядае мову ў цеснай сувязі з падзеямі грамадскага жыцця яе носбітаў, гісторыяй, геаграфіяй, побытам і культурай народа. Сукупнасць гэтых ведаў складае свет вывучаемай мовы, і без пранікнення ў гэты свет немагчыма поўнаасцю зразумець моўныя з'явы.

Узаемадзеянне мовы і культуры, якое здаўна прыцягвае ўвагу лінгвістаў, цесна звязана з паняццем нацыянальна-культурнага кампанента. Яго выяўленне адбываецца шляхам супастаўлення з семантычнай сістэмай іншай мовы і таму мае непасрэдны практычны выхад у лінгвадыдактыку і лексікаграфію. Нацыянальна-культурная адметнасць пранізвае розныя кампаненты значэння слова, закранае стылістычныя і сінтаксічныя асаблівасці словаўжывання і можа праяўляцца экстралінгвістычна.

Мы зыходзім з фундаментальнага палажэння аб тым, што нацыянальна-культурны кампанент з'яўляецца моўнай універсальнай, паколькі ён уласцівы кожнай мове і складае яе лінгваспецыфічныя характарыстыкі. Усё, што моўная супольнасць назапашвае ў выніку паступовага пазнання свету, знаходзіць адлюстраванне ў мове, а мова, у сваю чаргу, адлюстроўвае пэўныя спосабы канцэптуалізацыі і катэгарызацыі свету дадзенай моўнай супольнасцю [5].

Прызнаючы наяўнасць сувязі мовы і культуры, даследчыкі найперш звяртаюцца да лексічнага ўзроўню мовы, паколькі яго адзінкі непасрэдна адлюстроўваюць змены ва ўсіх сферах дзейнасці чалавека. Сапраўды, нельга не пагадзіцца з думкай аб тым, што словы — гэта культурныя артэфакты грамадства. Г. Вяжбіцка заўважае, што нават абрэвіатуры, якія аўтар разглядае ў аўстралійскім варыянце англійскай мовы, здольныя выступаць значнымі культурнымі артэфактамі (significant cultural artifacts), хоць на першы погляд яны здаюцца непрыметнымі адзінкамі (seemingly humble elements), нявартым і сур'ёзнай увагі [9, р. 201–202]. Пры гэтым увага засяроджваецца на тым, што словы з асаблівымі культурна-спецыфічнымі значэннямі адлюстроўваюць не толькі спосаб жыцця, уласцівы для моўнай супольнасці, але і спосаб мыслення [9, р. 5].

Тое, што распрацоўка праблемы міжмоўнай эквівалентнасці ў супастаўляльных даследаваннях спрыяе тэарэтычнаму абгрунтаванню лексікаграфічнага апісання розных моў, сцвярджаецца пастулатам аб «прэзюмпцыі эквівалентнасці» [4, с. 433], на якой заснаваны ўсе слоўнікі. Зразумела, што эквівалентнасць правай і левай частак слоўнікавага артыкула ў тлумачальным слоўніку з'яўляецца адноснай, бо левая частка слоўнікавага артыкула перадае індывідуальныя значэнні ў максімальна згорнутай форме, у той час як дэфініцыі растлумачваюць сэнс абазначэння. Што датычыцца перакладных слоўнікаў, то тут менавіта міжмоўная эквівалентнасць выступае асновай для выбару параметраў апісання лексікона.

Для сучаснай перакладной лексікаграфіі характэрным з'яўляецца выкарыстанне вынікаў міждысцыплінарных даследаванняў. Таму перакладныя слоўнікі заўсёды ўяўляюць сабой сінтэз лінгвістыкі і культуралогіі. Пры такім лексікаграфічным апісанні базавым таксанамічным узроўнем для ўзаемадзеяння мовы і культуры з'яўляецца лексікон, што не адмаўляе магчымасці выяўлення культурназначнай інфармацыі ў адзінках іных узроўняў мовы, а таксама ў іных знаках сістэмах.

Беларуская лексікаграфія мае даўнюю традыцыю і багата прадстаўлена слоўнікамі розных тыпаў. Аднак у гэтай галіне мовазнаўства недастаткова

прадстаўлены перакладныя англійска-беларускія і беларуска-англійскія слоўнікі, у якіх сёння адчуваецца патрэба. Пашырэнне кантактаў і ўзаемадзейня паміж англамоўнымі краінамі і Рэспублікай Беларусь, а таксама дзяржаўны статус сучаснай беларускай мовы прадвызначаюць запатрабаванасць лексікаграфічнага апісання гэтых моў у перакладных слоўніках розных тыпаў.

Неабходна больш падрабязна спыніцца на перакладным *Англійска-беларускім слоўніку* [1], праца над якім вялася ў навукова-метадычным цэнтры «Слоўнік» Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Разгледзім некаторыя лінгвакультуралагічныя аспекты ўкладання гэтага двухмоўнага слоўніка агульнага тыпу, асноўная мэты якога — перадача семантыкі лексем англійскай мовы сродкамі беларускай мовы.

Пры лексікаграфічным апісанні дзвюх моў у перакладным слоўніку ўкладальнікі звычайна маюць справу з частковай семантычнай эквівалентнасцю. Гэта ў першую чаргу звязана з тым, што карціны свету розных моўных супольнасцей ніколі не супадаюць і могуць значна адрознівацца адна ад адной. Акрамя таго, эквіваленты і аналагі мовы перакладу (the target language) знаходзяцца ў пэўнай залежнасці ад мовы-крыніцы (the source language) і ўключаюцца толькі ў той ступені, якая патрабуецца для паўнаты апісання мовы-крыніцы.

Таму пры семантызацыі лексем у перакладным слоўніку агульнага тыпу неабходна ўлічваць наступныя ўнутрымоўныя і пазамоўныя фактары:

- несупадзенні ў семантычным аб'ёме лексем-карэлятаў;
- розная семантычная структура суадносных лексем;
- розныя сістэмы пераносных і тэрміналагічных значэнняў;
- розная лексіка-граматычная спалучальнасць лексем-карэлятаў;
- наяўнасць значных мадыфікацый семантыкі лексічных паралелей;
- існаванне адзінак з нацыянальна-культурнай семантыкай;
- адрозненні прагматычных кампанентаў семантыкі лексем-карэлятаў у дзвюх мовах.

Перадача семантыкі лінгвакультурных рэалій з'яўляецца найбольш складанай задачай, бо кожную такую лексему можна назваць унікальнай, што патрабуе вельмі тонкага і ўдумлівага падыходу.

Разгледзім розныя тыпы адзінак, якія адносяцца да лінгвакультурных найменняў, і спосабы іх семантызацыі ў перакладным слоўніку агульнага тыпу.

Уласныя асабовыя імёны. У беларускай лексікаграфічнай традыцыі ўласныя асабовыя імёны звычайна не ўключаюцца ў корпус слоўнікаў агульнага тыпу. Відавочна, што распрацоўка прынцыпаў перадачы англійскіх уласных асабовых імёнаў і іх кадыфікацыя ў перакладных слоўніках

з'яўляюцца актуальнымі і патрабуюць асаблівай увагі. На жаль, патрабаванні да аб'ёму не дазволілі ўключыць уласныя асабовыя імёны ў агульны рэестр слоў першага выдання Англійска-беларускага слоўніка, аднак праца над распрацоўкай прынцыпаў перадачы такіх адзінак была выканана. Плануецца, што ў наступным выданні гэтага перакладнога слоўніка англійскія ўласныя асабовыя імёны будуць прыводзіцца асобным спісам у дадатку.

Адзначым, што найбольш дакладным спосабам перадачы англійскіх асабовых імёнаў на беларускую мову з'яўляецца практычная транскрыпцыя, калі сродкамі беларускага алфавіта па магчымасці перадаецца не напісанне, а вымаўленне іншамоўнай адзінкі. Практычная транскрыпцыя прадугледжвае выкарыстанне алфавіта толькі пэўнай мовы і не дапускае ўжывання дадатковых знакаў. Гукі, якіх няма ў мове, на якую перадаецца ўласнае імя, замяняюцца найбольш блізкімі да іх па гучанні ці функцыянаванні, напрыклад: *Jeffrey* — *Джэфры*, *Baldwin* — *Болдуін*, *Grace* — *Грэйс*, *Bradley* — *Брэдли*, *Warren* — *Уорэн*, *Shirly* — *Шэрлі*, *Ethan* — *Ітан*, *Eugene* — *Юджын*, *Kathleen* — *Кэтлін*, *Meredith* — *Мэрыдыт*. Выкарыстанне практычнай транскрыпцыі дае магчымасць захаваць марфемную структуру слова і фанемныя проціпастаўленні мовы-крыніцы, але пры гэтым таксама забяспечваецца лёгкасць засваення гэтага слова ў мове перакладу.

Адзначым, што выкарыстанне практычнай транскрыпцыі не выключае ў пэўных выпадках ужывання такіх спосабаў перадачы, як транслітарацыя і пераклад, а таксама спалучэння розных спосабаў.

Геаграфічныя назвы. Адным з тыпаў адзінак, якія адносяцца да лінгвакультурных найменняў, з'яўляюцца геаграфічныя назвы, звязаныя менавіта з пэўнай краінай: назвы штатаў, графстваў, населеных пунктаў, мораў, праліваў, рэк, азёраў, гор, астравоў і да т.п.

Асноўнымі спосабамі перадачы англійскіх тапонімаў на беларускую мову традыцыйна з'яўляюцца наступныя: транслітарацыя, калі тапонім запазычваецца праз пісьмовую крыніцу (*Washington* — *Вашынгтон*, *Birmingham* — *Бірмінгэм*); практычная транскрыпцыя (*Cumbria* — *Камбрыя*, *Baton Rouge* — *Бэтан-Руж*, *Cheviot Hills* — *Чывіят-Хілз*); пераклад геаграфічных назваў, якія змяшчаюць агульныя назоўнікі або прыметнікі (*Lake District* — *Азёрны край*, *the Rocky Mountains* — *Скалістыя горы*); спалучэнне розных спосабаў (*Isle of Wight* — *востраў Уайт*, *Lake Erie* — *возера Эры*).

Як адзначае А.У. Таболіч, тапонімы, запазычаныя з англійскай мовы ў беларускую, можна ўмоўна падзяліць на дзве групы. Першую групу складаюць тыя геаграфічныя назвы, што прыйшлі ў беларускую мову да ХХ ст. і зараз захоўваюць традыцыйнае, часам памылковае напісанне. Да другой групы адзінак адносяцца тыя, што былі запазычаныя пазней (ХХ — ХХІ стст.) і перадаюцца галоўным чынам спосабам практычнай транскрыпцыі [7, с. 37]. Неабходнасць перагляду памылковай перадачы некаторых геаграфічных назваў выклікана такімі прычынамі, як немілагучнасць гучання, непажаданая аманімія, ігнараванне традыцый

краіны арыгінальнай назвы, парушэнне правілаў запазычвання і г.д. У сувязі з гэтым запатрабаваным з'яўляецца выданне Англійска-беларускага слоўніка геаграфічных назваў, які зараз рыхтуецца да друку. Што датычыцца ўключэння геаграфічных назваў у перакладныя слоўнікі агульнага тыпу, то такія адзінкі звычайна не трапляюць у асноўны корпус слоўніка, але могуць падавацца ў дадатках.

Этнаграфічныя назвы. Гэта група адзінак аб'ядноўвае лінгвакультурныя рэаліі, якія называюць прадметы і паняцці, звязаныя з асаблівасцямі побыту народа — носьбіта пэўнай мовы: найменні ежы, адзення, будынкаў, гаспадарчых пабудоў, гульняў, грошай, устаноў, святаў, газет і г. д.

Зразумела, што пры семантызацыі такіх лінгвакультурных рэалій неабходна карыстацца тлумачальным перакладам, які ўтрымлівае інфармацыю энцыклапедычнага характару. Прывядзем прыклады з Англійска-беларускага слоўніка: *Yorkshire pudding* — *пірог з мясам*; *black pudding* — *крываяная каўбаса*; *British Airways* — *Брытанскія авіялініі (назва авіякампаніі)*; *shilling* — *шылінг (манета = 12 пенсам, 1/20 фунта; ужываўся да 1971 г.)*; *Snap* — *снэп (дзіцячая гульня ў карты)*; *St Andrew's Day* — *Дзень Святога Андрэя (30 кастрычніка, нацыянальнае свята Шатланды)*; *St Paul's Cathedral* — *Сабор Св. Паўла (галоўны сабор англіканскай царквы, Лондан)*.

Фразеалагічныя адзінкі. Устойлівыя словазлучэнні з адметнай унутранай формай, а таксама прыказкі, прымаўкі і выслоўі складаюць асобную групу лінгвакультурных найменняў.

Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагічных адзінак можа быць абумоўлена аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі фактарамі. Аб'ектыўныя фактары звязаны з прыроднымі і культурнымі рэаліямі, уласцівымі для той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці. Такімі, напрыклад, з'яўляюцца фразеалагізмы *to fight like Kilkenny cats* — *біцца не на жыццё, а на смерць*; *be rained off/out* — *адмяняцца з-за дажджу*.

Суб'ектыўныя фактары абумоўлены тым, што словы, якія маюць аднолькавыя прамыя рэфэрэнтныя значэнні, па-рознаму прадстаўлены ў фразеалогіі розных моў. Так, наступныя фразеалагізмы *no room to swing a cat* $\cong$ *як старой бабе сесці* маюць аднолькавы сэнс, аднак характарызуюцца рознай унутранай формай, якая з'яўляецца вынікам рознай моўнай выбіральнасці. Семантызацыя такіх адзінак адбываецца шляхам пошуку фразеалагізмаў-аналагаў (у слоўніку маюць памету $\cong$), напрыклад: *(as) plain as a pikestaff / (as) plain as a day / (as) plain as a nose on your face* — *ясны як дзень, як божы день, яснаей яснага, $\cong$ як двойчы два*; *like a bear with a sore head* $\cong$ *раз'юшаны як бык*; *as clean as a whistle* $\cong$ *голы як бізун*.

Такім чынам, усе разгледжаныя вышэй групы адзінак адлюстроўваюць пэўныя суадносіны паміж мовай і культурай. Адзначым, што пры семантызацыі лінгвакультурных рэалій, якія змяшчаюць культурназначную інфармацыю ў дэнататыўным аспекце значэння, асноўнымі спосабамі

перадачы з'яўляюцца практычна транскрыпцыя, транслітарацыя і тлумачальны пераклад. Калі адбываецца семантызацыя адзінак, у якіх культурназначная інфармацыя сканцэнтравана ў канататыўным аспекце значэння, неабходным з'яўляецца пошук аналагаў ці дапаўненне данататыўнага аспекту разнастайнымі звесткамі асацыятыўна-фонавага, эмпірычнага, культурна-гістарычнага або светапогляднага характару.

ЛІТАРАТУРА

1. Англійска-беларускі слоўнік = English-Belarusian Dictionary / Т.М. Суша, А.У. Таболіч, А.К. Шчука [і інш.] — Мінск, 2013.
2. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Лингвострановедческая теория слова. — М., 1980.
3. Гумбольдт, В. фон. Язык и философия культуры. — М., 1985.
4. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира; Ин-т языкознания РАН. — М., 2004.
5. Серебренников, Б.Л. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б.Л. Серебренников. — М., 1988. — С. 87–107.
6. Стернин, И.А. Контрастивная лингвистика: Проблемы теории и методики исследования. — М., 2007..
7. Таболіч А.У. Лінгвістычныя асновы перадачы англамоўных геаграфічных назваў на беларускую мову // *Vocabulum et vocabularium*: сб. научн. трудов по лексикографии / отв. ред. В.В. Дубичинский. — Вып. 5. — Гродно, 1998. — С. 37–39.
8. Томахин, Г.Д. Теоретические основы лингвострановедения : автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.19; Дипломат. акад. — М., 1984.
9. Wierzbicka, A. Understanding Cultures Through Their Key Words : English, Russian, Polish, German, and Japanese. — Oxford; N. Y., 1997.